

כיצד מחנכים לערכים בחינוך הבית-ספרי במדינות שונות בעולם?

הסקירה נכתבה בידי שרי אלפי-ניסן¹

בימים אלו במדינות רבות בעולם ישנו עניין הולך וגובר ביצירתן ובהטמעתן של תוכניות חינוכיות אשר מטרתן המוצהרת הינה "חינוך לערכים" אל החינוך הבית-ספרי (Ladwig et al., 2010). סקירה זו מבוססת על סקירת הספרות האקדמית בנושא כמו גם על סקירתם של אתרי משרדי חינוך במדינות שונות. מטרת הסקירה היא לבחון כיצד מחנכים לערכים במדינות שונות בעולם. הסקירה בוחנת תוכניות המתייחסות לחינוך לערכים בארה"ב, בריטניה, אוסטרליה, הפיליפינים, אינדונזיה וסין. מכיוון והסקירה עוסקת בחינוך לערכים, הבחירה נעשתה מתוך תפיסה כי המגוון התרבותי ובתוך כך גם התפיסות הערכיות המאפיינות את אותן המדינות יספקו פרספקטיבה רחבה לנושא.

ההנחה המנחה את כתיבתי היא כי כל פעולה חינוכית הינה פעולה מכוונת ערכים (אלוני, חוטינר וצדקיהו, 2005), כאשר ה"הכרעות", במושגיו של צבי לם (2000), המתקיימות במערכת חינוכית, מושתתות על אידאולוגיה. אותה אידאולוגיה מגדירה את ה"מצוי", ה"רצוי", הפעולות הנדרשות מהאדם לכדי הגעה אל אותו "רצוי", כמו גם הגדרת הקולקטיב שלשמו פועלת אותה אידאולוגיה. סקירה זו אינה מבקשת לדון באופן הבחירה בערכים ה"רצויים" במערכות חינוכיות בעולם כי אם לדון בדרך בה מבקשים לחנך אל אותם ערכים ולהטמיעם בחינוך הבית-ספרי, בהתאם לתפיסה הערכית המאפיינת כל אחת מן המדינות המוצגות. ההנחה היא כי גם ההכרעות הנוגעות לאופן בו מחנכים לערכים כמו גם הבחירות כיצד מודדים ומעריכים ערכים משקפות מאפיינים תרבותיים מקומיים ותפיסות ערכיות.

במרחב הבית-ספרי נעשית למידה והפנמה של ערכים אידאולוגיים, באופן גלוי וסמוי גם יחד (לם, 2000). המסרים הערכיים הסמויים במערכות החינוך אינם נמצאים במוקד סקירה זו, כי אם תוכניות חינוכיות אשר באופן מוצהר וגלוי מבקשות לחנך לערכים. מתוך כך עלי להדגיש כי הסקירה אינה מבקשת לשפוט ולדון בשאלה האם הערכים המוצגים בתוכניות הינם "ערכים" על-פי הגדרות שונות, כי אם מכוונת להבין מהו האופן בו מבקשים לחנך לערכים בתוכניות אשר באופן גלוי ומוצהר מבקשות לעשות זאת. הממצאים שנאספו מעידים כי תוכניות חינוכיות שמטרתן המוצהרת הינה חינוך לערכים מופיעות תחת כותרות שונות כמו: "חינוך מוסרי" ("Moral Education"), "חינוך ערכי" ("Values Education"), ו"חינוך האופיי" ("Character Education"). ברוב התוכניות המוצגות בסקירה זו הערכים אותם התוכנית החינוכית מבקשת להטמיע ולהדגיש הוצגו באופן רשמי במסמכי התוכנית.

בחלקה הראשון של הסקירה יוצגו תוכניות של חינוך לערכים המתקיימות במדינות שנבחרו כדוגמאות לאופן בו מחנכים לערכים במדינות שונות בעולם. חלקה השני של הסקירה יכלול דיון משווה המבקש לדון במשותף ובשונה באופן בו מחנכים לערכים במדינות אלו. הסקירה מבוססת על מאמרים אקדמיים מתחומי החינוך, הפסיכולוגיה והסוציולוגיה. במדינות דוברות אנגלית (ארה"ב, בריטניה ואוסטרליה) נבחנו גם תכנים הנוגעים לנושא באתרי משרדי החינוך הרשמיים. בפיליפינים ובהונג קונג, נבחנו אתרי משרד החינוך בגרסתם המתורגמת לשפה האנגלית. בכל תוכנית שאציג אתייחס להצדקות הניתנות לקיומה של התוכנית, אספק דוגמאות לדרכים בהן מחנכים לערכים בתוכנית זו, ואתייחס גם לאופן בו בחרו להעריך ולמדוד את התוכנית.

חינוך לערכים בארה"ב

¹עבודה זו נכתבה לבקשת היוזמה, כחלק מההכנות להקמתה של ועדת חינוך לערכים קווים מנחים למדידה והערכה שהחלה לפעול ביוני 2019.

אחת ממטרות החינוך בארה"ב לאורך ההיסטוריה הינה חינוך לערכים וטיפוח התנהגות מוסרית (Brimi, 2009; Howard, 2005; Waters & Russell, 2014). באתר משרד החינוך האמריקאי², החינוך לערכים מוגדר בעיקרו במושג "Character Education"; "חינוך האופיי". אחת מן המטרות המוצהרות של החינוך הבית-ספרי בארה"ב היא חינוך אופיי של התלמידים, דרך הקניית ערכים והגדרת כללים מוסריים להתנהגות חברתית. חינוך לערכים בראי "חינוך האופיי" נתפס כגישה השמרנית לחינוך הערכי, וזוכה לביקורת רבה. אלת'וף וברקוביץ' (Althof, W. & Berkowitz, 2006) טוענים כי ישנה תפיסה סטראוטיפית, בעיקר באירופה, של תוכניות תחת כותרת זו כתוכניות אינדוקטריניות ושמרניות. לטענתם, תוכניות "חינוך האופיי" בפועל מבקשות לחנך גם לערכים ליברליים ודמוקרטיים, כאשר התוכניות הפופולאריות לחינוך לערכים בארה"ב תחת כותרת זו כוללות ברובן גם חינוך מוסרי כמו גם חינוך אזרחי דמוקרטי³.

בארה"ב ישנה תמיכה פדרלית בתוכניות החינוך לערכים, אך הבחירה בתוכניות עצמן כמו גם בגישה ובמתודה לחינוך הערכי נתונה בידיהם של גורמים מקומיים, מן המדינה, העיר, הקהילה ובתי-הספר. בסקירה זו קצרה היריעה מלהתייחס לגישות השונות לחינוך הערכי המקבלות ביטוי בבתי-הספר בארה"ב. לאור כך שהממשל האמריקאי בוחר להציג את "חינוך האופיי" כהגדרה לחינוך לערכים, ולאור העלייה בפופולאריות של תוכניות "חינוך האופיי" בארה"ב, אתמקד בסקירה בגישה זו. אדגיש כי זוהי רק אחת מן הגישות הבאות לידי ביטוי בחינוך לערכים בארה"ב וכי לא קיימת בארה"ב תוכנית לאומית רשמית לחינוך לערכים.

"חינוך האופיי" מתייחס לטיפוח מידות ותכונות המוגדרות בתוכניות שונות באופן שונה, אך המטרה המוגדרת בעיקרה זהה – חיזוק ה"אופיי" של התלמידים, על-ידי חינוך ערכי ומוסרי. מקליין (McClain, 2000) טוענת כי בארה"ב ישנה תמיכה נרחבת ב"חינוך האופיי" על-ידי הממשל כאשר התפיסה היא כי "חינוך האופיי" במרחב הבית-ספרי יש בידו לחזק את ידיהם של הורים בחינוך הערכי של ילדיהם. היא מציינת כי ישנם אף טענות מצדם של תומכי "חינוך האופיי" כי הצורך בחינוך לערכים בבתי-הספר נובע מכישלונם של הורים בחינוך ערכי. על-פי משרד החינוך האמריקאי, "חינוך האופיי" מבוסס על "אחריות משותפת" של ההורים, המורים והקהילה לטיפוח ופיתוח אופי "חיובי" בקרב ילדים. ההגדרה הניתנת ל"חינוך האופיי" על-ידי משרד החינוך האמריקאי היא: "תהליך הלמידה המאפשר לתלמידים ולמבוגרים בקהילת בית-הספר להבין, להכיר בחשיבותם ולהתנהג על-פי ערכים אתיים מרכזיים כמו כבוד, צדק, מוסריות אזרחית ואזרחות ואחריות לעצמי ולאחרים. לאור ערכי ליבה אלו, אנו מגבשים את העמדות והפעולות שהן תו האיכות של קהילות בטוחות, בריאות ומיודעות אשר מהוות בסיס לחברה האמריקאית". ההצדקה לחינוך לערכים בבתי-הספר מתבססת על הטענה כי ילדים מבלים חלק נכבד מזמנם במוסדות אלו, וניתן "לנצל" זמן זה בכדי "לחזק את ערכי הליבה על-פיו נוצר אופיי"⁴.

"חינוך האופיי" הוא אחד הנושאים הקונטרוברסליים בחינוך הבית-ספרי, כאשר בתי-ספר רבים בארה"ב כיום מתחבטים בשאלת האחריות של בית-הספר ללמד מוסר וערכים כחלק רשמי ממערכת הלימודים (Waters) (& Russell, 2014). עם זאת, הממצאים שנאספו מראים כי בתי-ספר רבים בארה"ב בוחרים לשלב תוכניות לימודיות תחת הכותרת "חינוך האופיי", כתוכניות שמטרתן המוצהרת הינה חינוך

² אתר משרד החינוך האמריקאי <https://www.ed.gov/>

הבלוג הרשמי של משרד החינוך האמריקאי "Home room – the official blog of the US department of education"

<https://blog.ed.gov/?src=feature> כניסה מאי 2019.

³ כמו כן, ישנן תוכניות בארה"ב הזוכות לפופולאריות אשר כוללות גם חינוך לערכים תחת הכותרת "למידה רגשית-חברתית" (Social Emotional Learning). ראו לדוגמא: <https://www.open-circle.org/> <https://www.responsiveclassroom.org/>

⁴ מדיניות חינוך האופיי של משרד החינוך האמריקאי <https://www2.ed.gov/admins/lead/character/brochure.html>

כניסה מאי 2019.

לערכים. בעשור האחרון, הקונגרס האמריקאי ומשרד החינוך האמריקאי תומכים באופן רשמי בקיום תוכניות אלו, כאשר ניתנת בידי בתי-הספר עצמם הבחירה לאופן בו משולבות התוכניות בבתי-הספר. על-פי אתר משרד החינוך האמריקאי, המשרד מספק מימון למדינות ול"סוכנויות חינוך מקומיות" ("local education agencies")⁵ בכדי לתמוך בפיתוחן ובקיומן של תוכניות שמטרתן טיפוח "אופי חזק" וחינוך ערכי. אם כן, הממשל האמריקאי מאפשר חופש פעולה למדינות השונות בבחירת דרכי הטעמת החינוך לערכים, כמו גם חופש פעולה בידי בתי-הספר לבחירת התוכניות השונות המבקשות לחנך לערכים. חופש זה טומן בחובו גם אחריות כמעט בלעדית לפעול ליישוםם ותרגומם של אותם רעיונות אידיאליים לכדי תוכניות חינוכיות בפרקטיקה היומיומית.

ישנן מדינות אשר החליטו לשלב באופן רשמי את "חינוך האופי" בתוכניות הלימודים. כך, ב-2004 יצאה מדינת מישגן במדיניות רשמית חדשה תחת הכותרת: **"Michigan State Board of Education Policy on Quality Character Education"**⁶. לפי מדיניות זו, מחלקת החינוך של מדינת מישגן⁷ מכתיבה באופן רשמי כי על כל בתי-הספר הציבוריים במדינה לשלב תוכניות המוגדרות תחת הכותרת "חינוך האופי". למרות המדיניות הרשמית, נראה כי אופן יישומה נתון לפרשנות בתי-הספר ולמעורבותם של גורמים חיצוניים לבתי-הספר ומערכת החינוך. כך, למשל, במסגרת התוכנית, בבתי-ספר בעיר ברמינגהם⁸ שבמישיגן בחרו לפעול לקיום המדיניות הרשמית של המדינה על-ידי יישום עקרונות הארגון character.org.

• **Character.org**⁹

Character.org הוא ארגון הפועל בכל מדינות ארה"ב אשר נוסד ב-1993 על-ידי קבוצה של אנשי חינוך, אנשי עסקים וחוקרים. מטרת הארגון היא לספק הערכה של תוכניות ויוזמות בית-ספריות ברחבי ארה"ב דרך "11 עקרונות האופי" ("The 11 Principles of Character"). המטרה המוצהרת העיקרית של הארגון היא להעריך תוכניות חינוכיות המבקשות לחנך לערכים כאשר הארגון מספק תעודה לבתי הספר אשר עומדים בתנאי ההערכה שהציבו. ההצדקות הניתנות על-ידי הארגון לחשיבות החינוך לערכים הן העלייה באלימות, בבריאות ובאפליה בחברה האמריקאית. כמו כן, באתר הארגון נטען כי בארה"ב חברות עסקיות מאבדות 400 מיליארד דולר בשנה בגלל הונאות ומעילות בתוך הארגון ולכן יש לעודד התפתחותו של אופי ערכי. כך שההצדקות שהארגון מספק לצורך "חינוך האופי" בבתי-הספר מבוססות על ההשקפה כי זוהי עת משבר ערכי בחברה האמריקאית, כאשר ההצדקות משקפות ערכים חברתיים לצד הצדקות המשקפות ערכים קפיטליסטיים הרואים בחשיבות החינוך לערכים כחלק מרצון למנוע הפסדים כספיים של חברות עסקיות בעתיד.

בטקסטים הפרסומיים של הארגון לא ניתנת ולו דוגמא אחת לתוכנית חינוכית שעברה הערכה על-ידי הארגון. כמו כן, בכדי לקבל מידע אודות "11 עקרונות האופי" של הארגון, יש להירשם לאתר כמשתמש ולבצע זיהוי באמצעות מייל אישי ורק לאחר מכן ניתנת גישה לחוברת בה מפורטים עקרונות ההערכה של הארגון. בחוברת ניתנת ההגדרה של הארגון ל"חינוך האופי", באופן הבא: "חינוך האופי הוא הניסיון לפתח באנשים צעירים ערכי ליבה אתיים ופרפורמטיביים אשר מוכרים ומאושרים באופן נרחב בכל התרבויות. בכדי להיות אפקטיבי, על חינוך האופי לכלול את כל בעלי העניין בקהילת בית-הספר ולחלחל לאקלים הבית-ספרי, לתרבות, ללימוד וללמידה". בחוברת מעודדים מורים ומנהלים להשתמש בעקרונות הארגון בכדי לבצע הערכה פנימית של בית-הספר. ההערכה מתבצעת בסולם של 1-4, בכל עקרון יש לציין את מיקומו של בית-הספר, כאשר 1 מציין כי אין כלל עדות לקיום עקרון זה בבית-הספר, ו-4 מציין כי עקרון זה מוטמע בבית-

⁵ מתוך פלייר המסביר על חינוך האופי המופץ על-ידי משרד החינוך האמריקאי.

⁶ מסמך המדיניות הרשמי https://www.michigan.gov/documents/Character_policy_final_94134_7.pdf

⁷ אתר מחלקת החינוך של מדינת מישגן <https://www.michigan.gov/mde> כניסה מאי 2019.

⁸ אתר בתי-הספר של ברמינגהם, מישגן <https://www.birmingham.k12.mi.us/Birmingham> כניסה מאי 2019.

⁹ אתר הארגון <https://www.character.org/> כניסה מאי 2019.

הספר במספר תוכניות, ישנה עדות איכותנית וכמותית לקיומן וכמות משמעותית של משתתפים מקהילת בית-הספר לוקחים בהן חלק. בין אחד-עשר העקרונות להערכה של החינוך הערכי בבית-הספר מוגדרים למשל: "ערכי ליבה מוגדרים ומוטמעים בתרבות בית-הספר", "בית-הספר מספק הזדמנויות לתלמידים לנקוט בפעולה מוסרית", ו"בית-הספר מבצע הערכה של תרבות ואקלים בית-הספר".

הארגון מספק גם סדנאות למורים, הנחייה, אימון (קאוצ'ינג), אך עיקר עבודתו מתייחסת למבחני הערכה הבוחנים את האופן בו בתי-ספר מחנכים לערכים. בתי-ספר אשר עומדים באותם עקרונות שמכתיב הארגון מקבלים את התואר הרשמי - "School of Character". את התואר נוהגים בתי-הספר לפרסם בחומרים הפרסומיים של בית-הספר גם כאלמנט שיווקי המעיד על איכות בית-הספר. תואר זה אף מקודם על-ידי מחלקת החינוך במדינת מישגן, אשר מעודדת את בתי-הספר לעמוד באותם קריטריונים ולקבל את התואר הנכסף. התהליך לקבלת תואר "בית-ספר של אופיי" ("School of Character") כולל, לטענת הארגון, הערכות ובחינות רבות. כמו כן, הארגון מספק במהלך התהליך ייעוץ לאופן בו ניתן לשפר תוכניות בית-ספריות קיימות כדי שיתאימו לעקרונות הארגון.

• Character First Education

בארה"ב ישנם ארגונים שונים המציעים תוכניות חינוך לערכים תחת הכותרת "חינוך האופיי", כאשר חלקם ארגונים עסקיים. דוגמא לארגון כזה הוא חברת "Strata Leadership" המשווקת תוכניות ל"בניית אופיי" בחברות עסקיות, ובנוסף לכך מציעה לבתי-ספר את התוכנית **Character First Education**¹⁰. ההצדקות הניתנות לחינוך לערכים באתר הארגון מתבססות על הטענה כי כיום בחינוך הבית-ספרי בארה"ב ישנו "חסר בערכים" ו"חסר באופיי" אשר מוגדר כ"טוב" ו"חיובי". הביטוי לחסר זה, על-פי הארגון, הוא שכיחות הופעתן של תופעות כמו חוסר כבוד לאחר, רמאות בבחינות, ונדליזם, בריונות ושימוש בסמים. ההצדקה למניעה של התנהגויות בלתי הולמות אלו, על פי האתר, היא כי אלו פוגעות בהתפתחות של הילדים, בהישגיהם הלימודיים ובתחושת הביטחון לכל באי בית-הספר. מטרת הארגון היא לסייע לבית-הספר להגדיר התנהגות ערכית נאותה ולייצר תרבות אשר מעריכה "אופיי טוב". ההגדרה הניתנת באתר ל"חינוך האופיי" היא "הערכים המופנמים אשר קובעים את ההתנהגות החיצונית", כמו גם "המצפן המוסרי המוביל את החלטותינו" ו"מי אנחנו כשאף אחד אחר לא מביט בנו". בחומרים הפרסומיים של הארגון מצוין כי חברי הארגון מאמינים כי כל אדם הנמצא באינטראקציה עם ילדים ובני נוער, ולא רק הוריו, ניתנת בידיו ההזדמנות לעודד ולהטמיע "ערכים חברתיים חיוביים".

במסגרת התוכנית מציעה החברה תוכניות פדגוגיות ללמידת ערכים עבור כל שכבת גיל, תחת רשימה של תכונות אותם יש לטענתם לעודד בקרב ילדים. עבור בית-ספר יסודי, למשל, התוכנית מציעה רשימה של 29 תכונות ביניהן: כנות (Honesty), נאמנות (Loyalty), סבלנות (Tolerance), אחריות (Responsibility), כבוד (Respect), שליטה עצמית (Self-control), אומץ (Courage), יצירתיות (Creativity), יוזמה (Initiative), חמלה (Compassion) ועוד, כאשר לכל תכונה יש תוכנית חינוכית מסודרת לאופן בו ניתן ללמד ולחנך תלמידים לאותה התכונה. התוכנית מורכבת מפעילויות יצירה וקטעי וידאו, כאשר החברה מציעה למכירה מארז עבור כל תכונה הכולל "כרטיסי אופיי", ספרי שירים, חומרים לפעילויות יצירה ועוד.

הארגון מציע לספק תוכנית אשר תותאם באופן ספציפי לדרישות הקהילה ובאי בית-הספר, בהתאם לערכים שנבחרו על-ידי הקהילה. כמו כן, ההמלצה של הארגון היא להתמקד בבית-הספר בכל חודש בערך מרכזי אחד. לדוגמא, תחת הכותרת: הכרת תודה ("gratefulness") ניתנת תוכנית לפעילות באתר עבור תלמידי בתי-ספר יסודי. ההצדקה לחשיבות הערך הניתנת במערך היא כי יש לפתח את הכרת התודה בקרב ילדים, כך

¹⁰ אתר הארגון /<http://www.characterfirsteducation.com/> כניסה מאי 2019.

שיוקירו תודה על "האוכל, הבגדים והבית בו הם גרים וכן על המותרות להם הם זוכים כמו צעצועים וספרים", לצד חשיבות ההכרה בתודה על כך שהם "חיים במדינה חופשית". ההצדקות כאן משקפות ערכים מסורתיים ודתיים כמו גם לאומיים ודמוקרטיים. האופן בו מציעים כותבי התוכנית להטמיע את ערך הכרת התורה הוא על-ידי זיהוי הפעולות שנעשו למענם על-ידי מורים והורים ומציאת דרכים להראות הקרת תודה כמו גם כתיבת מכתבי תודה. עוד מציעה התוכנית שיח עם התלמידים על ההתנהגות אשר חסר בערך זה מוביל (התנהגות שלילית המתבססת על אנוכיות) ומדוע נעים יותר לבלות עם אדם היודע להוקיר תודה לעומת אדם שלא. הארגון מציע גם סרטונים המתייחסים לערך באמצעות שירים וסיפורים כמו גם פעילויות יצירה שונות בנושא כמו הכנת משקפיים המביאות את התלמידים המרכיבים אותם לראות את "הצדדים החיוביים בחיים". כך שהאופן בו נלמד ערך הוקרת התודה, אשר לדידם של יוצרי התוכנית מעודד התנהגות חברתית רצויה, משקף גם ערכים אינדיבידואליים לצד ערכים קולקטיביים.

בכדי להוכיח אפקטיביות של התוכניות המוצעות על-ידי הארגון, מוצגת באתר סקירה ספרותית¹¹ בנושא חינוך לערכים בחינוך הבית-ספרי בארה"ב. בסקירה נטען כי ישנה חוסר בהירות ציבורית בנוגע למידת האפקטיביות של תוכניות "חינוך האופיי", כתוצאה מחסר בממצאים אמפיריים המודדים את מועילות תוכניות אלו בשיפור הישגים אקדמיים, התפתחות רגשית וקוגניטיבית ויחסים חברתיים. הסקירה מספקת ממצאים ממחקרים המודדים תוכניות של "חינוך האופיי" שנערכו בין 1995 ל-2001 על-ידי משרד החינוך האמריקאי וגורמים חיצוניים. מן הממצאים המוצגים עולה כי במדינות שונות בארה"ב נעשתה מדידה לפני ואחרי ביצוע תוכניות של "חינוך האופיי" המבקשות לבחון את השיפור בציוני התלמידים ובאלימות בבית-הספר. בסקירה מודגש כי העלויות של תוכניות "חינוך האופיי" הן זניחות, כאשר ישנו מימון פדרלי לרוב התוכניות וכן כל הנדרש הוא מהצוות החינוכי להעביר את התוכניות במסגרת שעות הלימודים. כמו כן, מודגש כי ישנם כללים מקדימים להצלחתה של תוכנית חינוך לערכים בבתי-הספר. תחילה יש צורך בקונצנזוס על מהם ערכי הליבה החשובים לקהילה בה נמצא בית-הספר. לצד זאת יש צורך בהקמת ועדת היגוי מגוונת ככל הניתן מחברי הקהילה ובית-הספר אשר תעריך את התוכנית ותשאל מהם הערכים החשובים להעביר בתוכנית ומהן ההצדקות לחשיבות למידתם של אותם הערכים, מהם הדרכים הטובות ביותר ללמד את אותם ערכים ומהן דרכי המדידה היעילות ביותר כדי להעריך את הצלחתן של אותן תוכניות. כמו כן, נטען כי יש לערב את התלמידים במתן חוות דעת על התוכניות.

• Character Counts

ארגון נוסף המקדם תוכניות לבתי-הספר אשר מבקשות לחנך לערכים אשר זוכות לפופולאריות רבה ואף להתייחסות בספרות האקדמית¹² הוא "Character Counts"¹³. התוכנית תחת כותרת זו מופעלות על-ידי "The Josephson Institute", ארגון ללא מטרת רווח שמטרתו היא לשפר את ה"איכות האתית של החברה על-ידי שינוי התנהלות קבלת החלטות של הפרט והארגון". ההצדקות הניתנות על-ידי הארגון לקיומן של תוכניות חינוך לערכים בבתי-ספר היא העמדה הרווחת, לטענתם, כי מטרת החינוך הבית-ספרי כיום היא להכשיר תלמידים להצלחה קריירהטיבית, לאזרחות פרודוקטיבית, כמו גם להכשירם ל"חיים שמחים ומלאים". לטענתם על בית-הספר לפעול בארבעה מישורים בו זמנית, כאשר אחד מהם הוא התחום הערכי הכולל פיתוח וחיזוק של מוסריות. כמו כן, המטרה המוצהרת של התוכנית היא יצירת אקלים בית-ספרי "חיובי" ויצירת סביבה בטוחה לילדים ללמוד בה.

האופן בו מוטמעות ההנחות התיאורטיות של הארגון לחינוך הוא על-ידי סדנא בת שלושה ימים לאנשי הוראה ולציבור הרחב. בסיום הסדנא מקבלים המשתתפים תעודה רשמית של הארגון ("Champions of

¹¹ Stedie, L. B. (2010) "Nuts and Bolts of Character Education A Literature Review" www.characterfirst.com

¹² ראו לדוגמה: Althof, W. & Berkowitz, 2006 ; Brimi, 2009

¹³ אתר הארגון <https://charactercounts.org/> כניסה מאי 2019.

"Character") אשר מקנה להם הרשאה להטמיע את התוכנית בבית-הספר ולהכשיר את צוות ההוראה לכך. ישנם ספרים לימודיים של התוכנית אשר מוצעים לרכישה והארגון גם מספק תוכניות לימודים המובנות באופן אישי לכל בית-ספר הפונה לקבל את שירותם. כמו כן, בתי-ספר המבקשים לקבל תעודה רשמית של הארגון, מחויבים כי לפחות 10% מתוך צוות המורים ישתתפו בסדנת ההכשרה בת שלושה ימים. בתוך החומרים הפרסומיים של הארגון אין התייחסות ספציפית לתוכן הסדנאות או לתכנים הספציפיים שהתוכנית מקדמת.

תוכנית הלימודים שמציע הארגון מבקשת להטמיע את הערכים הנתפסים לטענתם כ"אוניברסליים" בכל תחומי הלימוד של בית-הספר, כאשר המורות מצופות להוות דוגמה לערכים הללו ולחזק ערכים אלו בקרב התלמידים על-ידי משוב חיובי. התוכניות הפדגוגיות שמציע הארגון מכוונות על-ידי הגדרה של שישה ערכים מרכזיים: אמינות (Trustworthiness), כבוד (Respect), אחריות (Responsibility), הוגנות (Fairness), דאגה (Caring) ואזרחות (Citizenship). כותבי התוכנית סבורים כי גם לסדר הופעת הערכים ישנה משמעות. הארגון מפתח תוכניות המבוססות על מודלים תיאורטיים של למידה רגשית-חברתית המתמזגים בתיאוריות של אתיקה ומוסר. כמו כן, ערכים אינדיבידואליים מקודמים באמצעות סדנאות המפתחות אסטרטגיות לקבלת החלטות בהתבסס על תיאוריות של מיינדפולנס לצד תיאוריות של שינוי התנהגותי. הארגון מצהיר כי הבחירה בערכים המרכזיים אינה נובעת משיקולים דתיים או פוליטיים. ההוכחה לכך ניתנת על-ידי ההכרה הניתנת לערכי הארגון מהממשל האמריקאי, כאשר החל משנת 1995 הסנט מכיר ומקדם את התוכנית של "ששת הערכים", ואף הכריז על שבוע רשמי בכל ארה"ב הנושא את שם הארגון "Character Counts Week".

בתרגום לעברית ניתן לתרגם את שם הארגון "Character Counts" ל"האופי חשוב", או "האופי נחשב", כאשר המילה באנגלית "counts" מקבלת משמעות נוספת, על-פיה ניתן לומר גם כי האופי "נספר". זאת אומרת, החשיבות של מדידה והערכה מגולממת כבר בשם הארגון, אשר מבקש "לחשב" גם את האופי אל תוך הערכות ומדידות המתקיימות במרחב הבית-ספרי. אחת הדרכים בהן מציג הארגון את הצלחתו היא על-ידי הצגת מקרה בוחן של בית-ספר תיכון אשר ביקש לעצמו תוכנית של חינוך לערכים. בית-הספר המוצג תחילה ערך סקר בתוך בית-הספר אשר בחן אקלים בית-ספרי. לאחר מכן, נבחנו מספר תוכניות המציעות חינוך לערכים. התוכנית "Character Counts" נבחרה מכיוון וששת הערכים שהציגו תאמו את החזון הבית-ספרי. חלק מצוות בית-הספר עבר את שלושת ימי הסמינר של הארגון ולאחר מכן הוקמו בבית-הספר וועדות היגוי הכוללות בתוכם תלמידים ומורים, כאשר בהתאם לממצאי הסקר שנערך בקרב תלמידים הוחלטו מטרות ותוכניות להתערבות. על-פי אתר הארגון, הסקר שנערך לאחר השינוי בתוכניות הראה עליה באחוזי ההתנדבות והאדיבות בבית-הספר.

מדידה והערכה של תוכניות החינוך לערכים בארה"ב

העלייה בפופולאריות של תוכניות "חינוך האופי" בארה"ב בעידן זה משויכת לרוב לצורך בחינוך לערכים שעלה החל משנות ה-90 בארה"ב נוכח מקרים של אלימות וירי בבתי-ספר (Brimi, 2009; McClain, 2000). עם זאת, למרות הטמעתן הרחבה של תוכניות אלו בבתי-הספר בארה"ב, מידת האפקטיביות שלהן מוטלת בספק לאור הבעייתיות ביישומן כמו גם החסר במדידת הצלחתן (Brimi, 2009). כמו כן, עולה הטענה כי למרות נוכחותן הרחבה של תוכניות המחנכות לערכים בבתי-ספר בארה"ב החסר במדידה אחידה מוביל לחשיבות הנמוכה הניתנת לתוכניות אלו. הבעייתיות במדידה של תוכניות אלו נובעת גם מכך שהמדידה הנעשית מובלת על-די הארגונים המשווקים את התוכניות ולא בידי גורמים מדינתיים חיצוניים (O'Connor et al., 2012). כמו כן, ישנם מחקרים המראים כי התלמידים אינם מגלים רצינות כלפי תוכניות המופעלות בבתי-ספר המבקשות לחנך לערכים. רומנובסקי (Romanowski, 2003) הראה כי תלמידים אינם מתייחסים

ברצינות לתוכניות חינוכיות בנושא ערכים. חוסר הרצינות נובע גם מאופן ההצגה הפשטני של התוכניות וכן מחוסר שיתוף הפעולה מצדם של מורים לקחת חלק בתוכניות אלו.

טענה נוספת שעולה היא כי תוכניות לאומיות לשיקום החינוך הבית-ספרי בארה"ב אשר מדגישות הצלחה אקדמית פוגעות בהצלחתן של תוכניות חינוכיות המבקשות לחנך לערכים. כך, למשל, התוכנית "No Child Left Behind"¹⁴ שיצאה לדרך בשנת 2001, הכתיבה כללים למדידה של הצלחה אקדמית והדגישה את חשיבות מדידת הצלחתן של תוכניות פדגוגיות. ריאן (Ryan, 2013) טוען כי התוכנית "No Child Left Behind" ותוכניות דומות לה אשר באו בעקבותיה, מעבירות את המסר למחנכים כי הדבר היחיד ש"נחשב" הוא הצלחה אקדמית וציונים גבוהים. ועל כן, יש לבחון מחדש את האופן בו מחזקים ומדגישים את התוכניות החינוכיות המבקשות לייחס חשיבות לערכים ו"אופיי".

חינוך לערכים בבריטניה

בניגוד לארה"ב, בבריטניה ישנה תוכנית לאומית לחינוך לערכים בחינוך הבית-ספרי (Brimi, 2009). החל משנות ה-90 משרד החינוך הבריטי יצר תוכנית לימודים לאומית אשר שמה דגש על מוסר וערכים, כאשר עבור כל אחת משכבות הגיל ישנה תוכנית לאומית מסודרת ומוכתבת ללימוד ערכים אשר נבחנת ונמדדת על-ידי המדינה. התוכניות החינוכיות הבריטיות מובנות על-ידי גופים אשר כפופים למשרד החינוך כאשר התוכנית הלאומית כוללת החל משנות ה-2000 חינוך לבריאות, להתנהגות חברתית ולהתנהגות אזרחית החל מהחינוך היסודי ועד התיכון (Colwill, & Gallagher, 2007).

אחת התוכניות החדשות אשר מציע משרד החינוך הבריטי כתוכנית לאומית לחינוך לערכים בכל שכבות הגיל מופיעה תחת הכותרת "חינוך למערכות-יחסים" – "Relationship Education"¹⁵. זוהי תוכנית חדשה שהחל מהשנה הבאה (2020) תהפוך לתוכנית חובה בכל בתי-הספר הציבוריים בבריטניה. מטרת התוכנית המוצהרת הינה לתת את הבסיס לפיתוחן של מערכות יחסים "חיוביות" ו"בטוחות". במסגרת התוכנית, תלמידי בית-הספר היסודי והתיכון לומדים על מערכות יחסים, לצד למידה של כללים המגדירים "כיצד לשמור על בטיחות ברשת האינטרנט" ו"כיצד לשמור על בריאותם הנפשית". במסגרת התוכנית, בבתי-הספר היסודיים במדינה ילמדו הילדים בשיעורים מובחנים כיצד לנהוג במערכות יחסים. בחינוך התיכוני, ילמדו הילדים גם חינוך מיני במסגרת התוכנית. הוגי התוכנית מדגישים כי הורים הם המחנכים הערכיים המרכזיים של ילדיהם וכי הנושא צריך להיות תואם לדרכי הלמידה הערכית הנטמעים בבית. על כן, בתוכנית הרשמית ישנה פנייה ישירה להורים לעודד את הלמידה של ערכי התוכנית גם במסגרת ביתית. הוגי התוכנית מציינים כי להורים תינתן הזכות להוציא את ילדיהם מתוכנית הלימודים הזו החל מגיל 15, אך המורים מצופים לשוחח עם ההורים אשר מעוניינים להוציא ילדם מהתוכנית ולהסביר להם את חשיבותה¹⁶.

הנושא של חינוך לערכים הוא נושא דומיננטי בשנים האחרונות בחינוך הבריטי. חלק מההתייחסות לחינוך לערכים נעשה גם תחת הכותרת "חינוך האופיי". ב-27 למאי 2019 יצא משרד החינוך הבריטי בהודעה רשמית¹⁷ בה מכריזים על גיבושה של וועדת מומחים ל"חינוך האופיי" שמטרתה לבחון כיצד יש לתמוך בבתי-ספר להטמיע יותר תוכניות חינוכיות אשר מטרתן "בניית אופיי" ו"חוסן". כמו כן, הוציא משרד החינוך

¹⁴ אתר הקונגרס האמריקאי <https://www.congress.gov/bill/107th-congress/house-bill/1/text> כניסה מאי 2019.

¹⁵ אתר משרד החינוך הבריטי <https://www.gov.uk/government/organisations/department-for-education>

כניסה מאי 2019.

¹⁶ מתוך כתבה באתר ה-BBC <https://www.bbc.com/news/education-47357372> כניסה אפריל 2019.

¹⁷ מתוך אתר משרד החינוך הבריטי <https://www.gov.uk/government/consultations/character-and-resilience-call-for-evidence> כניסה מאי 2019.

הבריטי "קול קורא להוכחות"¹⁸ בו מוזמנים מחנכים, הורים וגורמים קהילתיים להציע דוגמאות לתוכניות שזכו להצלחה אשר מטרתיהן עונות על ההגדרה של חינוך לערכים באמצעות פיתוח "אופיי" ו"חוסן". המידע שייאסף באמצעות הקול הקורא יישמש את וועדת המומחים בגיבוש המלצותיה הרשמיות למשרד החינוך הבריטי. משרד החינוך הבריטי הגדיר מהם "חמשת היסודות לבניית אופיי": ספורט; יצירתיות; אומנויות הבמה; מעורבות והתנדבות; ועולם העבודה ויזמות, ומעודד את העונים לקול הקורא להציע תוכניות אשר עונות על אותם חמשת יסודות. ההנחה היא כי בבתי-הספר כבר קיימות תוכניות של חינוך לערכים, כאשר כעת משרד החינוך מבקש לסייע לבתי-הספר לתחום את האופן בו מחנכים לערכים לאותם חמשת יסודות ולהתאים את תוכניות הלימודים למסגרת זו.¹⁹

מדידה והערכה של חינוך לערכים בבריטניה

המדידה וההערכה של תוכניות החינוך לערכים בבריטניה נעשית על-ידי "המשרד לתקנים בחינוך" The Office for Standards in Education (OFSTED)²⁰. סיסמת המשרד היא: "מעלים את הסטנדרטים – משפרים חיים", כאשר המשרד פועל בכפוף למחלקת החינוך ומדווח לפרלמנט. המשרד אחראי על בחינת החינוך בבתי-הספר הציבוריים ובמוקדים חינוכיים נוספים במדינה כמו גם בחלק מבתי-הספר הפרטיים. "דוחות הפיקוח" (inspection reports) חשופים באתר המשרד לקהל הרחב. בכל דו"ח ניתן ציון כולל לבית-הספר הנמדד בסולם של 1-4, וניתן פירוט מלא להתרשמות חוקרי המשרד מהמוסד החינוכי והמלצות לשיפור. במסגרת אותו דיווח ניתנת גם הערכה של פעילויות ערכיות בבית-הספר, כאשר OFSED מודדים את "ההתפתחות הרוחנית, מוסרית וחברתית של התלמידים".²¹

ממצאי מחקרם של קייס ושותפיו (Case et al., 2000) עולה כי ההערכה של OFSTED פוגעת בתפקודם של מורים, כאשר אלו רואים ב"ניהוליות (managerialism) החדשה כהצגה של מערכת ערכים זרה העומדת בסתירה לערכיהם". עוד הם טוענים כי במקום לשפר את ביצועיהם של מורים, הרי שההערכות של OFSTED מובילות לירידה ברווחתם האישית של מורים ופוגעות בתהליך החינוכי, כאשר מורים מציגים לעיתים גם מצג שווא בפני הגורמים המעריכים, מכיוון וידוע מראש כי הנתונים יוצגו לקהל הרחב. כך הופך תהליך ההערכה לקשור בהצגה למראית עין הרבה יותר מאשר משקף את המתרחש בבתי-הספר. ישנה גם ביקורת נוספת המופנית כלפי המדידה וההערכה של OFSTED המתמקדת בחסר בהערכה ומדידה של אספקטים הקשורים בלמידה של ערכים. כך, למשל, טוענות אסלר ומוריסון (Osler & Morrison, 2002) כי ראשי OFSTED אינם שמים דגש על מדידה של אי שוויון אתני במסגרת מדידה והערכה של חינוך אקדמי כמו גם החינוך לערכים.

ביקורת נוספת כלפי ההערכה של OFSTED נשמעת מאיש החינוך הבריטי ד"ר ניל הוקס (Hawkes), מייסד Values-Based Education²². ארגון זה המבקש לקדם חינוך מבוסס ערכים פועל בבריטניה ובמדינות שונות בכדי ללמד את המשנה החינוכית של הווקס לחינוך לערכים. לטענתו, ההנחות התיאורטיות של הארגון שייסד תואמות את מה שהוא מגדיר כ"ערכים בריטיים". על-פי האתר, "חינוך מבוסס ערכים הוא טרנספורמטיבי לחלוטין, כאשר הוא מספק מבנה לאתוס חיובי אשר משפיע על קהילת בית-הספר כולה. יש לו [לחינוך בגישת הארגון] השפעה ישירה על תוכנית הלימודים כולה, ובאופן ספציפי על ההתפתחות

¹⁸ הקול הקורא באתר משרד החינוך הבריטי <https://www.gov.uk/government/consultations/character-and-resilience-call-for-evidence>

¹⁹ ייתכן כי הצורך ביצירה של הגדרות אלו עלה גם לאור ביקורות דוגמת עמדתו של ארתור (Arthur, 2005) שטען כי ישנה חוסר בהירות בנוגע לאופן בו יש להטמיע את "חינוך האופיי" בבתי-הספר בבריטניה אשר נובעת מחוסר הבהירות בהגדרתה.

²⁰ אתר Ofsted <https://www.gov.uk/government/organisations/ofsted> כניסה מאי 2019.

²¹ OFFICE FOR STANDARDS IN EDUCATION (OFSTED) (1999) *Inspecting Schools: the framework* (London, The Stationery Office)

²² אתר הארגון <https://www.valuesbasededucation.com>. כניסה אוגוסט 2019.

הרוחנית, מוסרית, חברתית ותרבותית, על חינוך אישי, חברתי ובריאותי, וכמובן על החינוך לערכים בריטיים²³. ערכים אלו, לפי ההגדרה של הארגון כוללים: סובלנות, כבוד, חירות הפרט ושלטון החוק והדמוקרטיה. הווקס מופיע בפני קהלים של מחנכים ברחבי העולם. באחת מהרצאותיו בפני קהל בריטי סיפר כי OFSTED פנו אליו בבקשה שייצור שאלון מורחב למורות ומורים לפי קריטריונים מוגדרים של "המורה הטובה". תשובתו של הווקס אל הגורמים ב-OFSTED הייתה כי בכדי לבחון אם מורה היא מורה טובה כל מה שיש לעשות הוא להסתכל לה בעיניים ולבחון "אם הן מחייכות". באמצעות אנקדוטה זו מבחין עצמו הווקס בגישתו מגישת OFSTED, כאשר דרך המדידה שהוא בוחר מותאמת לתפיסתו הערכית כמו גם מבקשת להדגיש את גישתו המשקפת תיאוריות של פסיכולוגיה חיובית²⁴.

חינוך לערכים באוסטרליה

באוסטרליה נמנעו בעבר מלהטמיע תוכניות חינוכיות הנוגעות לערכים באופן רשמי (Jones, 2009). אך החל מ-2005 ממשלת אוסטרליה יצאה במדיניות רשמית בנוגע לחינוך לערכים תחת הכותרת: "המסגרת המושגית הלאומית לחינוך לערכים בבתי-ספר אוסטרליים" **"The National Framework for Values Education in Australian Schools"**²⁵. אותה מסגרת מושגית לחינוך לערכים מבוססת על ממצאים מתוך מחקר רחב היקף שנערך בנושא ב-2003²⁶ על-ידי משרד החינוך האוסטרלי. המחקר כלל סקירות ספרות, עבודת שדה ב-69 בתי-ספר ששימשו כמקרה בוחן, וסקר אינטרנטי שפנה לציבור האוסטרלי הרחב בנושא חינוך לערכים בבתי-ספר באוסטרליה. המדיניות אשר מסתמכת על ממצאי המחקר הוטמעה בכל התוכניות החינוכיות של כל בתי-הספר באוסטרליה החל מ-2005.

המדיניות מציבה תשעה עקרונות מרכזיים²⁷ שיש להטמיע בחינוך הבית-ספרי: דאגה וחמלה לעצמי ולזולת (Care & Compassion); מכוונות לעשות את "הטוב ביותר" על-ידי השקעה, מאמץ וחתייה למצוינות ("Doing your best"); חתייה להזדמנות שווה לכל בני האדם ("Fair go"); הכרה בחופש תוך התייצבות למען זכויותיהם של אחרים לחופש ("Freedom"); כנות ואמינות (Honesty & Trustworthiness); יושרה (Integrity); כבוד לאחר ולנקודת מבטו (Respect); אחריות לעצמי, לאחר ולסביבה (Responsibility); הבנה, סובלנות והכללה מתוך הכרה ברב-תרבותיות (Understanding, Tolerance & Inclusion).

אחת התוכניות להטמעת המדיניות היא "Values Education Good Practice Schools Project"²⁸. בבתי-הספר שלקחו חלק בפרויקט התבקשו המורים להטמיע את החינוך לערכים בכל מקצועות הלימוד, כאשר המורות נדרשו לבחון את תוכניות הלימודים דרך הפריזמה של "מה הם מלמדות", לצד "איך הם מלמדות". המטרה אשר עמדה לנגד בתי-הספר שנבחרו להשתתף בפרויקט היא להתאים את תוכניות הלימודים כך שתוכן התוכניות כמו גם האופן בו מלמדים אותן יהיו תואמים את ההגדרות הלאומיות של החינוך לערכים. הוגי הפרויקט מצהירים כי הכשרת מורים והעצמתם הכרחית להצלחה של תוכניות החינוך לערכים. כמו כן, לפי התוכנית, ההערכה של החינוך לערכים נעשית באמצעות הוספה של הפרספקטיבה

²³ מתוך אתר הארגון <https://www.valuesbasededucation.com/vbe-guide/british-values> . כניסה אוגוסט 2019.

²⁴ מתוך סרטון מתוך הרצאתו של ניל הווקס <https://www.youtube.com/watch?v=rWeJKmhYw1s> כניסה אוגוסט 2019.

²⁵ מתוך אתר משרד החינוך האוסטרלי http://www.curriculum.edu.au/values/val_national_framework_for_values_education,8757.html כניסה מאי 2019.

²⁶ מתוך אתר משרד החינוך האוסטרלי

http://www.curriculum.edu.au/values/val_values_education_2002-2003_archive,8778.html כניסה מאי 2019.

²⁷ מתוך אתר משרד החינוך האוסטרלי

<http://www.curriculum.edu.au/values/default.asp?id=14515> כניסה מאי 2019.

²⁸ מתוך אתר משרד החינוך האוסטרלי

http://www.curriculum.edu.au/values/val_vegps1_final_report,16381.html . כניסה יולי 2019.

הערכית לתוך ההערכה האקדמית. כך, בבתי-הספר המשתתפים בתוכנית המורים יצרו תוכניות לימודים אשר מספקות מידע, ובד בבד מאתגרות חשיבה בסדר גבוה של התלמידים, כאשר הם מעודדים לחשיבה ביקורתית ושאלת שאלות. אחת המטרות המרכזיות של הפרויקט היא לייצר תוכניות של חינוך לערכים אשר יוכלו להיות מוטמעות בכל בתי-הספר באוסטרליה.

במדינות השונות באוסטרליה האופן בו מחנכים לערכים נקבע גם על-ידי המדינה. כך במדינת NSW (New South Wales) באוסטרליה גובשה תוכנית רשמית לחינוך לערכים של מחלקת החינוך במדינה על-ידי הורים, מורים ומנהלי בתי-הספר. במסמך רשמי הוגדרו הערכים המרכזיים אליהם ירצו לחנך את תלמידי בתי-הספר בכל הגילאים: יושרה, מצוינות, כבוד, אחריות, שיתוף פעולה, השתתפות, דאגה, הוגנות ודמוקרטיה. המדינה יצרה תוכנית לימודים רשמית בה משולבים הערכים בכל תחומי הלימוד, כאשר המטרה המוצהרת היא להימנע מחינוך לערכים בשיעורים המוקצים באופן מכוון לנושא. המורות מתבקשות להשתמש באסטרטגיות למידה אשר מדגישות את הערכים שהוגדרו במסמך הרשמי, תוך דיון משותף עם התלמידות והתלמידים על המשמעות והחשיבות של הערכים הנלמדים.²⁹

מידה והערכה של חינוך לערכים באוסטרליה

לובט ושות' (Lovat et al., 2010) טוענים כי חינוך לערכים באופן מפורש ומכוון כפי שנעשה באוסטרליה מיטיב עם תלמידים ומורים גם יחד. לטענתם, תפקידם של מורים הופך ברור ומוגדר, ותלמידים מצדם לוקחים אחריות על הלמידה והמוטיבציה ללמידה עולה בהתאם. במאמרם הם נתמכים בממצאי המחקרים שנעשו על-ידי הממשל האוסטרלי אשר מוכיחים שיפור ביחסי מורה-תלמיד, באקלים הבית-ספרי ובמוטיבציה ללמידה אקדמית של תלמידים לאור תוכניות החינוך לערכים, כאשר האופן בו מחנכים מתבסס על "פדגוגיה הוליסטית" הרואה בהתפתחות האינטלקטואלית, חברתית, רגשית ומוסרית כחלקים בלתי נפרדים מהההליך החינוכי. החוקרים בחרו לבחון את ההשפעה של תוכניות החינוך לערכים על ההצלחה האקדמית לא בציוני התלמידים כי אם במוטיבציה של התלמידים ללמוד וביכולת שלהם לקחת אחריות על הלמידה. כך שמדידה זו תואמת את ההשקפה הערכית המובילה את התוכנית ואת מטרותיה.

ממצאי מחקרה של ג'ונס (Jones, 2009) אשר ערכה מחקר המבקש לבחון את האופן בו מוטמעת המדיניות הלאומית לחינוך לערכים בבתי-הספר באוסטרליה, משקפים תמונה מורכבת יותר בהטעמת התוכנית. לטענתה, ישנו פער בין התכנים שהמדיניות הלאומית מכתובה לבין האופן בו הם מתורגמים במרחבים של בתי-הספר. כך, למשל, היא טוענת כי המדיניות החדשה מחזקת ערכים שמרניים של "חינוך האופייני", כאשר בפועל חלק מבתי-הספר באוסטרליה מתרגמים את המדיניות דווקא על-ידי נקיטת עמדה ביקורתית פוסט-מודרנית לחינוך לערכים. כמו כן, בבתי-הספר עצמם יש ניסיון לאזן בין המדיניות הלאומית ובין תוכניות חינוכיות לערכים אשר מוכתבות על-ידי מחלקות החינוך במדינות השונות. כך שלמרות שמסמכי המדיניות הלאומית הרשמיים מקבלים חשיבות בבתי-הספר, הרי שהתרגום שנעשה לאותן תוכניות וחיבורן לערכים שונים ולעיתים סותרים בבתי-הספר מוביל לחוסר אחידות באופן בו תוכניות אלו מבוצעות הלכה למעשה. לדוגמא, למרות שחינוך לשלום לא נכלל במדיניות הלאומית הרשמית, בבתי-ספר רבים תרגמו את ערכי התוכנית לתוכניות של חינוך לשלום, כאשר אופן הלמידה מכוון לאקטיביזם חברתי וסביבתי של תלמידים. מעבר לכך, ממחקרה של ג'ונס עולה כי מורים ומורות רבים מתקשים בהטמעת תוכניות המותאמות לחינוך לערכים מכיוון ומונחות על כפתיהן מטלות רבות מדי. מורים אלו, לטענתה, נתפסים על-ידי המערכת כעצלנים או אנוכיים, ולכן קולם לא נשמע.

חינוך לערכים במדינות אסייתיות

²⁹ אתר מחלקת החינוך של NWS <https://education.nsw.gov.au/> כניסה אפריל 2019.

עד כה הוצגו תוכניות חינוכיות המבקשות לחנך לערכים המתקיימות בארה"ב, בריטניה ובאוסטרליה; מדינות דמוקרטיות, מערביות ודוברות אנגלית. כעת נתמקד במדינות בדרום מזרח אסיה: הפיליפינים, אינדונזיה וסיין. בכל אחת מהמדינות תוצג בקצרה תוכנית חינוכית המבקשת לחנך לערכים. עבור מדינות אלו, המידע בדבר מדידה והערכה של התוכניות השונות הינו מועט בשל מגבלת השפה, והצורך להסתמך בעיקר מאמרים אקדמיים בנושא וממידע חלקי המוצג באתרי משרדי החינוך המופיעים בשפה האנגלית.

חינוך לערכים בפיליפינים

הפיליפינים היא דמוקרטיה נשיאותית אשר הכריזה על עצמאותה ב-1946, כאשר הרוב המוחלט במדינה הם נוצרים קתוליים. מזה שנים שמערכת החינוך הפיליפינית דוגלת בחינוך לערכים, כאשר הרעיונות דרכם לומדים ערכים שואבים מהדת הקתולית ומבקשים לחזק תפיסה מוסרית המותאמת לתפיסה הדתית. כמו כן, בשנים האחרונות ישנה עדות להישענות גם על ערכי מוסר אמריקאים המתייחסים לנימוסים והתנהגות נאותה בחברה (Mulder, 2001). ב-1987 הושקה בפיליפינים תוכנית לאומית רשמית לחינוך לערכים תחת הכותרת: "תוכנית ההבראה המוסרית" ("Moral Recovery Program"). בהתאם לתוכנית זו החל משנות התשעים של המאה הקודמת החינוך לערכים הפך למקצוע רשמי במערכת החינוך הפיליפינית. כך, לצד שיעורי אנגלית ומדעים התקיימו שיעורי "חינוך לערכים". באופן אידיאלי היה מצופה כל בית-ספר ללמד לפחות שעה ביום מקצוע זה, כאשר מורים קיבלו הכשרה מיוחדת ללמד את הנושא. אופן לימוד זה ביקש להטמיע את התפיסה כי לימוד ערכים חשוב באותה המידה כמו לימוד מקצועות עיוניים (Almonte, 2003; Muega, 2010).

החל משנות ה-2000 האופן בו מחנכים לערכים בבתי-הספר בפיליפינים השתנה משמעותית. ב-2003 סגן שר החינוך קרוז (Isagani R. Cruz) הגה תוכנית חדשה לחינוך לערכים תחת הכותרת: "ערכים לכל אורך תוכנית הלימודים" ("Values Across the Curriculum"). על-פי תוכנית זו האופן בו יש להטמיע ערכים אינו על-ידי לימוד ערכים כמקצוע אלא על-ידי הטמעת ערכים במסגרת לימוד כל המקצועות בבתי-הספר. במסגרת התוכנית מצופים כל המורים לעבור הכשרה כמורים המחנכים לערכים, בנוסף להכשרה הניתנת ללימוד המקצועות השונים (Muega, 2010). לפי מערכת הלימוד החדשה ישנה דרישה לשיתופי פעולה בין מורים. כך שאם במערכת הלימודים הישנה על המורים היה להכין מערכי שיעור עבור שיעורי אנגלית ושיעורי "חינוך לערכים" בנפרד, הרי שבמערכת החדשה המורים לאנגלית והמורים ל"חינוך לערכים" יוצרים מערכי שיעור משותפים. כמו כן, תחת המערכת החדשה תוכניות הלימודים הן אינטראקטיביות ומבקשות יותר שיתוף פעולה של התלמידים בינם ובין עצמם ובין המורים (Mendoza & Nakayama, 2003).

מתוך אתר משרד החינוך הפיליפיני עולה כי הנושא של חינוך לערכים הוא דומיננטי בשיח החינוכי. כך, למשל, על-פי האתר, החל משנת 1994 מתקיים במדינה במהלך חודש נובמבר, חודש המוקדש לחינוך לערכים תחת הכותרת: "The National Observance of the Filipino Values Month"³⁰. במהלך חודש זה מחויבים כל בתי-הספר במדינה, הציבוריים והפרטיים גם יחד, לקיים פעילויות אשר משקפות "ערכים פיליפיניים", כאשר אלו יכולים לבוא לידי ביטוי באמצעים אומנותיים על-ידי יצירה של פוסטרים, כתיבת שירים, מופעים, סרטים ועוד. משרד החינוך הפיליפיני מחייב את כל בתי-הספר להגיש דו"ח מפורט בו נכתב על האופן בו בחר בית-הספר להציג את הערכים. המשרד מעודד את כל חברי הקהילה לקחת חלק בפעילויות ומבקש מבית-הספר לפרט דו"ח על מידת מעורבותם. מטרתו המוצהרת של חודש הערכים היא לחגוג את הערכים הפיליפיניים ולייצר "התעוררות מוסרית", כאשר הערכים המרכזיים המוצגים כ"ערכים אנושיים שהם ייחודיים, כנים ופיליפיניים" מבוססים על דאגה לזולת, כבוד לאחר ועזרה לאחרים "להפוך לבני-אדם טובים יותר", בעיקר בקרב בני המשפחה הקרובה.

³⁰ אתר משרד החינוך הפיליפיני https://www.deped.gov.ph/wp-content/uploads/2018/10/DM_s2018_166.pdf

מתוך האתר באנגלית של משרד החינוך הפיליפיני³¹ עולה כי ערכים דתיים ומוסריים לצד ערכים קולקטיביים לאומיים הם ערכי הליבה המוגדרים על-ידי המשרד. על-פי המדיניות הרשמית על בתי-הספר לשקף את התפיסה כי על האומה הפיליפינית להיות "מרוכזת באל" ובה בעת דמוקרטית, כאשר הערכים המובילים אותה הם: אחדות, צדק, חרות, אהבה ושלוש. כמו כן, ישנו נושא במערכת הלימודים אשר נקרא "makabayan" אשר מתורגם למילה "פטריוטיות", אשר במסגרתו לומדים התלמידים מספר מקצועות אשר מחזקים את מטרת מערכת החינוך הפיליפינית לפתח זהות לאומית וערכית (Bernardo & Mendoza, 2009). עם זאת, למרות התוכניות המוכתבות על-ידי משרד החינוך הפיליפיני לחינוך לערכים, במחקר שנעשה בשנת 2010 בבתי-ספר ציבוריים בפיליפינים, שבע שנים לאחר שהתוכנית הוטמעה במערכת החינוך, נראה כי למרות ההסכמה הרחבה שנמצאה בקרב מורים כי חינוך לערכים חשוב באותה המידה כמו חינוך למקצועות עיוניים ומדעיים נמצא כי אין הסכמה רחבה בקרב מורים ומחנכים באשר לאילו ערכים יש לחנך את התלמידים (Muega, 2010).

חינוך לערכים באינדונזיה

אינדונזיה הינה דמוקרטיה נשיאותית. החל מהכרזת עצמאותה בשנת 1945, אחת המטרות המוצהרות הרשמיות של החינוך הבית-ספרי במדינה היא החינוך לערכים, כאשר החינוך לערכים נתפס כחשוב באותה המידה כמו מטרת החינוך להקנות ידע (Kurniasih & Utari, 2018). החל משנות השישים של המאה הקודמת מונהגת מדיניות ממשלתית בה החינוך לערכים נמצא בלב החינוך הבית-ספרי באינדונזיה (Hartono et al., 2018). ההתייחסות לחינוך לערכים באינדונזיה נעשית בעיקר דרך המושג "חינוך האופי", כאשר המוטו העכשווי של משרד החינוך האינדונזי הוא: "חכם ועם אופי" (Kurniasih & Utari, 2018).

מ-2013 תוכנית הלימודים האינדונזית דורשת בכל תחומי הלימוד לקשור בין ערכים-ידע-מיומנויות. על המורה לספק ידע, לפתח מיומנויות ולהקנות ערכים בכל תחומי הלימוד לפי תוכניות המוכתבות על-ידי משרד החינוך האינדונזי. המטרה המוצהרת היא לפתח אופי ("Character") על-פי ערכים ספציפיים המוכתבים ממשלתית. תחילה המורה נצמדת לתוכנית המוכתבת, ולאחר מכן ניתנת בידיה האפשרות לפתח תוכניות משלה התומכות בפיתוחן של אותן תכונות אידיאליות (Hartono et al., 2018). כמו כן, ישנה התייחסות לערכי הדת המוסלמית כחלק מתוכניות החינוך לערכים במדינה. ההצדקה הניתנת לכך היא כי האוכלוסייה באינדונזיה הינה מוסלמית ברובה המוחלט. על כן, נכתב בתוכנית הלימודים הרשמית כי לימוד של מוסר, ערכים ודת נמצאים תחת אותה הקטגוריה כאשר מטרת החינוך, על-פי משרד החינוך האינדונזי, היא לייצר "אזרחים טובים" אשר "יראים מהאל" (Formen & Nuttall, 2014).

מתוך דבריו של אקמל (Akmal, 2018) מאוניברסיטת פדנג באינדונזיה בכנס של אנשי חינוך שהתקיים במדינה ניתן ללמוד כי האופן בו מטמיעים את המדיניות הממשלתית בנוגע ל"חינוך האופי" נמצא כלא אפקטיבי במדידות והערכה של התוכנית. לטענתו התוכנית הלאומית אינה מתחשבת באופן בו התלמידים מגיבים לתכנים, כאשר אלו אינם מייחסים חשיבות אמיתית לתכנים הנלמדים. עוד הוא טוען כי האופן בו ניתן לשפר את התוכנית היא על-ידי שיתוף פעולה של בתי-הספר עם הורים ומנהיגים דתיים בכדי להטמיע את אותם הערכים.

חינוך לערכים בסין

ברפובליקה העממית של סין החל משנת 1949 החינוך הבית-ספרי, המוגדר כ"חינוך העממי" או "החינוך של העם" ("People's Education"), מקבל חשיבות עליונה על-ידי הממשל. העקרונות הערכיים של החינוך בסין הושתתו על ערכים המשרתים את הממשל הסיני ושואבים מערכים סוציאליסטיים (Su, 1989).

³¹ אתר משרד החינוך הפיליפיני <https://www.deped.gov.ph/>

מתוך ניתוח מסמכים רשמיים של משרד החינוך הסיני, מראים בראון ושותפיו (Brown et al., 2019) כי החל משנת 2016 תוכניות לימודי החובה בסין לחינוך הערכי מופיעות תחת הכותרת "מוסריות לשלטון החוק", כאשר "צדק" הוא ערך סוציאליסטי מרכזי בתוכנית. כמו כן, מחקר מראה כיצד האידיאולוגיה הסוציאליסטית מתורגמת לתוכניות החינוך לערכים, כאשר, למשל, נכתב בתוכניות הרשמיות כי יש ללמד תלמידים "לחשוב על אחרים", תוך נהיגה בכבוד, הבנה וסובלנות לזולת.

תוכניות לימודיות שונות מבקשות להטמיע ערכים לאומיים בחינוך הבית-ספרי בסין, מלבד אלו המוגדרות תחת הכותרת "חינוך לערכים". כך, למשל, לימודי המוסיקה בסין מהווים מוקד ללמידה ערכית ואידיאולוגית. במחקר שערך ברנד (Brand, 2003) נבחנו ספרי הלימוד הרשמיים של המדינה ללימודי המוסיקה בבתי-הספר. מחקרו מראה כיצד המטרה המוצהרת של הממשל הסיני להטמיע ערכים לאומיים בלימודי המוסיקה משתקפת בספרי הלימוד בהם תכנים העושים שימוש בסמלים סוציאליסטיים ופטריויטיים.

חינוך לערכים בהונג קונג

מערכת החינוך בהונג קונג היא עצמאית ממערכת החינוך הסינית וכוללת תוכניות מיוחדות של חינוך לערכים. אחת מהמטרות של החינוך לערכים בהונג קונג החל מ-1997, מאז חזרה להיות חלק מהרפובליקה העממית של סין, היא העמקת תחושת השייכות של תלמידי הונג קונג לעם הסיני. מערכת החינוך בהונג קונג שאבה את אופן פעולתה ממערכת החינוך הבריטית, כאשר גם מבחינה ערכית ניתן לראות כי לימודי המוסיקה, למשל, בזמן הכיבוש הבריטי כללו בעיקר לימודים של מוסיקה מערבית, ללא התייחסות למוסיקה סינית. החל משנת 2002 הממשל בהונג קונג מכריז על התוכנית "בונים על חוזקות" **"Building on Strengths"**, כתוכנית לימודים רשמית המתמקדת בחינוך לערכים ולאזרחות לפי חמישה ערכים מובילים: נחישות, כבוד לאחר, אחריות, זהות לאומית ומחויבות. אחת הדרכים להטמעת ערכים לאומיים סיניים בחינוך בהונג קונג היא דרך חינוך מוסיקלי בו התלמידים לומדים במסגרת שיעורי המוסיקה שירים סיניים פטריויטיים. כך, המסגרת של שיעורי מוסיקה בבתי-הספר בהונג קונג הופכת למוקד ללמידת ערכים באופן רשמי בתוכניות הלימודים המוכתבות על-ידי הממשל (Wing-Wah & Wai-Chung, 2004).

על-פי האתר באנגלית של משרד החינוך של הונג קונג, ישנה תוכנית לימודים המופעלת על-ידי המשרד תחת הכותרת: "חינוך מוסרי, אזרחי ולאומי" ("**Moral, Civic and National Education**").³² על-פי האתר, החינוך המוסרי, אזרחי ולאומי הוא חלק אלמנטרי וחשוב ממערכת החינוך בהונג קונג שמטרתה לייצר "ערכים ועמדות חיוביים" בקרב תלמידים. מטרת התוכנית היא "לפתח [אצל התלמידים] את היכולת לזהות ערכים מוטמעים, לנתחם אובייקטיבית ולבצע שיפוט הגיוני בנושאים שונים אשר יכולים לעמוד בדרכם בשלבי ההתפתחות השונים כדי שיוכלו לפעול בדרכים ראויות להתמודדות עם אתגרים בחייהם העתידיים". האופן בו בתי-הספר מתבקשים ללמד מוסר, אזרחות וערכים, על-פי האתר, היא על-ידי קידום של שבעת הערכים: התמדה, כבוד לאחר, אחריות, זהות לאומית, מחויבות, יושרה, ודאגה לאחר. על פי התוכנית, על צוות בית-הספר להתייחס לנושאים העולים בחיי היומיום של התלמידים, כמו גם לעשות קישורים בין מקצועות לימוד שונים דרך נקודת המבט של החינוך לערכים תוך שימת דגש על חינוך אתי, חינוך מיני, חינוך לזכויות אדם לצד חינוך לאומי.

³² האתר באנגלית - משרד החינוך של הונג קונג <https://www.edb.gov.hk/en/index.html>

חינוך לערכים בחינוך הבית-ספרי במדינות שונות בעולם – דיון וסיכום

הנושא של חינוך לערכים נמצא על סדר היום הציבורי במדינות השונות, כמו גם זוכה לדיון אקדמי נרחב. סקירת התוכניות החינוכיות המתקיימות במדינות שונות אשר חרטו על דגלן לחנך לערכים מראה כי ישנה אינטרפרטציה שונה לאופן בו יש להטמיע ערכים בחינוך הבית-ספרי. במדינות השונות נשענים על הגדרות שונות לחינוך הערכי, אשר מציבות גם הצדקות שונות לחינוך הערכי ולחשיבותו.

כך, למשל, במקומות שונים בעולם נשענים על ההגדרה "חינוך האופיי" ("Character Education") כמתודה לחינוך ערכי. התוכניות הללו מתבססות על הגדרות ערכיות אשר נקבעות על-ידי הוגי התוכניות, שהם בחלק מהמדינות המוצגות גורמים במערכות החינוך, ובחלקן ספקי תוכן חיצוניים דוגמת עמותות וארגונים עסקיים. הסקירה מעידה כי בעוד בארה"ב ישנה תמיכה פדרלית בחינוך לערכים, האופן בו מחנכים לערכים נקבע על-ידי המדינות ועל-ידי בתי-הספר עצמם. סקירת התוכניות לחינוך לערכים בארה"ב תחת הכותרת "חינוך האופיי" מראה כי בארה"ב נוצר "שוק של מומחים" לחינוך לערכים, כאשר ארגונים ועמותות מציעים תוכניות מפורטות לבתי-הספר בכל טווחי הגילאים. לעומת זאת, בבריטניה ובאוסטרליה החינוך לערכים והתוכניות העוסקות בתחום מוכתבות באופן רשמי על-ידי המדינה ומשרד החינוך, אך גם בשש המדינות של אוסטרליה, וארבע המדינות המרכיבות את בריטניה, ישנן גם תוכניות שונות הנוגעות לחינוך לערכים המובלות על-ידי מערכות החינוך המדינתיות.

בארה"ב, בבריטניה ואוסטרליה לצד החשיבות הניתנת לערכים בחינוך הבית-ספרי, הקשר בין חינוך לערכים ובין הצלחה אקדמית מקבל אף הוא חשיבות (Ladwig et al., 2010). על כן, מדידה של תוכניות חינוכיות העוסקות בערכים נעשית בצמוד לבחינת השפעתן של תוכניות אלו על הצלחתם האקדמית של התלמידים. כמו כן, הסקירה מעידה כי מעורבותם של הורים ואנשי קהילה מקומית בהחלטה על התכנים הנלמדים בתוכניות החינוך לערכים בולטת יותר במדינות המערביות שהוצגו, בריטניה ואוסטרליה. במדינות אלו מתקיימים דיונים המבקשים לייצר הסכמה על מהם הערכים שעל-פיהם יש לחנך בבתי-הספר. אך, עם זאת, מחקרים שונים שהוצגו מראים כי גם כאשר ישנה הסכמה כזו, האדפטציה של אותם ערכים מוסכמים לפרקטיקות יומיומיות בבתי-הספר כוללת תרגום של גורמים רבים, בהם הנהגות מקומיות, צוותי בתי-הספר והקהילה.

תמה מרכזית העולה בתוכניות המוצגות הינה הטמעת ערכים בכל תחומי הדעת ולא כתוכנית חינוכית נפרדת. תפיסה זו בולטת גם במדינות המערביות וגם במדינות דרום אסיה שהוצגו. בפיליפינים ובאינדונזיה ניתן דגש רב לחינוך לערכים ותוכניות מתעדכנות בנושא אחת לכמה שנים, כאשר הממשל מחליט על הערכים הרשמיים אותם יש לקדם ומכתיב לבתי-הספר תוכניות אשר מבטאות ומקדמות את אותם ערכים. בשתי המדינות, תוכניות הלימודים העדכניות מבקשות להטמיע ערכים בכל מקצועות הלימוד. ברפובליקה העממית של סין, שהינה מדינה אוטוריטרית, כל תכני החינוך מוכתבים על-ידי הממשל. ברחבי סין, כמו גם בהונג קונג, החינוך לערכים הוא בעל חשיבות עליונה וערכים מוטמעים בתוכניות לימודים לאומיות שונות, ביניהן גם תוכניות לימודי המוסיקה.

הערכים המוצהרים המודגשים בתוכניות המוצגות נעים בין ערכים אישיים לחברתיים; בין ערכים דתיים, לאומיים וקולקטיביים לערכים אינדיבידואליים; בהתאם לתרבות המקומית, מאפייני המשטר ואידיאולוגיה פוליטית מקומית. עם זאת, ניתן לראות גם ערכים המופיעים בתוכניות חינוכיות במדינות שונות בעולם המוגדרים כ"אוניברסליים", בהם ערכים של הוגנות, צדק וכבוד. האופן בו מחנכים לערכים אלו מקבל תרגום מקומי המשקף תפיסות ערכיות. כך שהאופן בו מחנכים לערכים, ולא רק ההחלטה על מהם הערכים, מתבסס על הכרעות ערכיות.

הסקירה מראה כי דרכי הערכה ומדידה משקפות אף הן ערכים, כמו גם מבטאות את מטרתן של תוכניות החינוך לערכים. כך, למשל, בתוכניות בהן מבקשים למדוד חינוך לערכים בהתייחסות לאופן בו חינוך לערכים משפר ציונים של תלמידים, מודגשת אידיאולוגיה בה היררכיה ברורה בין מצוינות אקדמית לחינוך הערכי, כאשר מטרת החינוך לערכים היא לשרת את ההצלחה האקדמית. מעבר לכך, בתוכניות בהן ניתן דגש רב על הערכה מספרית המשווה בין בתי ספר, בין אם של מצוינות אקדמית ובין אם של מצוינות חברתית-ערכית, ערכים של תחרותיות ושל הישגיות ומצוינות מודגשים בתהליך.

הממצאים שנאספו בסקירה מראים כי בתוכניות ישנה התאמה בין ההצדקות הניתנות לצורך בחינוך לערכים, לבין האופן בו בוחרים לחנך לערכים כמו גם למדוד ולהעריך את אותן תוכניות. כך, למשל, אחת המטרות המרכזיות של החינוך לערכים באוסטרליה היא העלאת המוטיבציה ללמידה ולא בהכרח שיפור בציונים. לכן בחרו באוסטרליה למדוד את ההשפעה של תוכניות החינוך לערכים על המוטיבציה של התלמידים ללמוד. בהתאם לכך, כאשר המטרה המוצהרת של תוכניות החינוך לערכים הינה הפחתת האלימות, מודדים זאת. עם זאת, ניכר כי כאשר המטרה של התוכנית היא לחזק התנהגות ערכית חברתית או מוסרית, אופן המדידה הופך מורכב ומעלה שאלות ערכיות שיש לדון בהן.

סקירה זו מוצגת כחלק מן החומרים המובאים בפני וועדת מומחים בבואה לדון בחינוך לערכים בחינוך הבית-ספרי בישראל. אני מאמינה כי סקירה זו מאפשרת להרחיב את הדעת בדבר תוכניות חינוכיות העוסקות בערכים המתקיימות במדינות אחרות, ולספק מקור להשוואה. בנוסף, ניכר מן הסקירה כי ההצדקות לחינוך לערכים הן ברורות בכל תוכנית, כאשר הערכים עצמם מוגדרים על-ידי הוגי התוכנית. הסקירה מעלה לדיון את השאלה האם יש לדון במהם הערכים אליהם חשוב לחנך לשם ההחלטה על האופן בו יש לחנך. אני מאמינה כי למידה של האופן בו מחנכים לערכים במדינות שונות בעולם יכולה לאפשר חשיבה רפלקטיבית על האופן בו מחנכים לערכים בישראל, חשיבה אשר תאפשר ותקדם יישומן של תוכניות חדשות או שינוי תוכניות קיימות. מעבר לכך, הסקירה מבקשת לעורר שאלות בדבר ההצדקות לחינוך לערכים בישראל, ההכרעות והאופן בו הוחלט לחנך לערכים אלו, התרגום והפרשנות המקומית הניתנת לערכים אלו, כמו גם מהן דרכי המדידה וההערכה של תוכניות החינוך לערכים בישראל, ואילו ערכים משקפות דרכי מדידה אלו.

תודות

כחלק מתהליך הכתיבה של דוחות וסקירות אנו מתייעצים עם חוקרות, חוקרים, נשות שטח ואנשי שטח. זאת לצורך כתיבת דוח מקיף, המותאם לשדה החינוך בישראל. רבות מההערות שקיבלנו שולבו בדוח זה. אנו מודים לכל מי שסייעה וסייע בחוות דעת ובהערות. **רשימה אלפביתית, לפי שמות משפחה, מופיעה להלן:**

פרופ' חנן אלכסנדר, ראש הפקולטה לחינוך אוני' חיפה ויו"ר הוועדה לחינוך לערכים.

ד"ר איתי אשר ז"ל, שימש כמדען הראשי, משרד החינוך

גב' יפעת גביש, דוקטורנטית בפקולטה לחינוך, החוג לייעוץ והתפתחות האדם באוניברסיטת חיפה.

ד"ר צפריר גולדברג, ראש מסלול ב"א ותעודת הוראה, החוג ללמידה, הוראה והדרכה, אוניברסיטת חיפה

מר משה ויינשטוק, שימש כמזכיר הפדגוגי במשרד החינוך.

פרופ' ירון להבי, ראש הרשות למחקר והערכה במכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין

מר אורי ליבנה, דוקטורנט, חוג לחינוך באוני' העברית.

ד"ר עידית מני-איקון, מנהלת מחלקת מחקר ואסטרטגיה, מכון הנרייטה סאלד.

ביבליוגרפיה

אלוני, נ., חוטינר, א. וצדקיהו, ש. (2005). עקרונות ערכיים בחינוך החברתי: מן המצוי אל הראוי. בתוך ני אלוני (עורך), כל שצריך להיות אדם: מסע בפילוסופיה חינוכית. תל-אביב: מכון מופ"ת והקיבוץ המאוחד.

לם, צ. (2000). אידיאולוגיות ומחשבת החינוך. בתוך יי הרפז (עורך), לחץ והתנגדות בחינוך: מאמרים ושיחות. תל-אביב: ספריית הפועלים.

Akmal, A. (2018). Strengthening Students' Characters Education through Legal Awareness Policies Analysis. In *Annual Civic Education Conference (ACEC 2018)*, Atlantis Press.

Almonte, S. A. (2003). National Identity in Moral Education Textbooks for High School Students in the Philippines: A Content Analysis. *Asia Pacific Education Review*, 4(1): 19-26.

Althof, W. & Berkowitz, M. W. (2006). Moral Education and Character Education: Their Relationship and Roles in Citizenship Education. *Journal of Moral Education*, 35(4): 495-518.

Arthur, J. (2005). The Re-Emergence of Character Education in British Education Policy. *British Journal of Educational Studies*, 53 (3), Values, Ethics and Character in Education: 239-254.

Bernardo, A. B., & Mendoza, R. J. (2009). Makabayan in the Philippine Basic Education Curriculum: Problems and Prospect for Reforming Student Learning in the Philippines. In *Reforming Learning*: 181-197.

Brand, M. (2003). Dragons in the Music Classroom: Political and Philosophical Subtexts in Chinese School Music Textbooks. *Bulletin of the Council for Research in Music Education*, 72-80.

Brimi, H. (2009). Academic Instructors or Moral Guides? Moral Education in America and the Teacher's Dilemma. *The Clearing House*, 82 (3): 125-130.

Brown, E., Chen, D., Davies, I., Urbina Garcia, A., & Munguia Godinez, I. (2019). Educating young people about society in China, England, Mexico and Spain: similar approaches to values education from different contexts. *Compare: A Journal of Comparative and International Education*: 1-17.

Case P., Case S. & Catling (2000). Please Show You're Working: A Critical Assessment of the Impact of OFSTED Inspection on Primary Teachers. *British Journal of Sociology of Education*, 21 (4): 605-621.

Colwill, I., & Gallagher, C. (2007). Developing a Curriculum for the Twenty-First Century: the Experiences of England and Northern Ireland. *Prospects*, 37(4), 411-425.

Formen, A., & Nuttall, J. (2014). Tensions Between Discourses of Development, Religion, and Human Capital in Early Childhood Education Policy Texts: The Case of Indonesia. *International Journal of Early Childhood*, 46(1), 15-31.

- Hartono, Y. Haryanto, S. & Asrowi (2018). Character Education in the Perspective of Humanistic Theory: A Case Study in Indonesia. *EDUCARE: International Journal for Educational Studies*, 10 (2): 95-108.
- Howard, R. W. (2005). Preparing Moral Educators in an Era of Standards-Based Reform. *Teacher Education Quarterly*, 32 (4) Teachers and Teacher Education Research: 43-58.
- Jones, T. M. (2009). Framing the Framework: Discourses in Australia's National Values Education Policy. *Educational Research for Policy and Practice*, 8(1), 35-57.
- Ladwig, J. G., Simola, H. & Berends, M. (2010). Beyond Academic Outcomes. *Review of Research in Education*, 34, What Counts as Evidence in Educational Settings? Rethinking Equity, Diversity, and Reform in the 21st Century: 113-141.
- Lovat, T., Clement, N., Dally, K., & Toomey, R. (2010). Values Education as Holistic Development for All Sectors: Researching for Effective Pedagogy. *Oxford Review of Education*, 36 (6): 713-729.
- McClain, L. C. (2000). The Domain of Civic Virtue in a Good Society: Families, Schools, and Sex Equality. *Fordham L. Rev.*, 69, 1617.
- Mendoza, R. J., & Nakayama, S. (2003). Makabayan Curriculum for Secondary Schools in the Philippines: The Development of Citizenship. *Educational Research for Policy and Practice*, 2(1), 13-26.
- Muega, M. A. (2010). Values/Moral Education: Current Conceptions and Practices in Philippines Schools. *Alipato: A Journal of Basic Education*, 4(10), 81-94.
- Mulder, N. (2001). Realism in Philippine Values Education. *Philippine Studies*, 49 (3) :429-444.
- O'Connor, A., Olson, A., Hoff, N., & Peterson, R. L. (2012). Character Education. *Rev. Stat*, 79, 727.
- Romanowski, M. (2003). Lessons for Life. *American School Board Journal*, 190 (11): 32-35.
- Ryan, K. (2013). The Failure of Modern Character Education. *Revista Española de Pedagogía*: 141-146.
- Su, Z. (1989). " Peoples's Education" in the People's Republic of China. *Phi Delta Kappan*, 70(8): 614-18.
- Waters, S. & Russell W. B. (2014). Preservice Secondary Teachers' Sense of Efficacy in Teaching Character Education. *The Journal of Education*, 194 (2) Early Career Scholars: 45-54.
- Wing-Wah L. & Wai-Chung H. (2004). Values Education in Hong Kong School Music Education: A Sociological Critique. *British Journal of Educational Studies*, 52 (1): 65-82.